

О.В. Куриленко
(м. Київ)

ІДЕОЛОГІЧНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Початок ХХ ст. став переломним моментом, якому волею долі довелося внести корективи в основні засади життя українського народу. Саме у той час кардинальних змін спостерігалися загострення соціальних антагонізмів та міжнаціональних суперечностей у Російській імперії, які знайшли своє яскраве відображення на шпальтах періодичних видань, що виходили в Україні на початку того століття.

Роль української преси у суспільно-політичному житті, її ідеологічне розмаїття останньої, ідейна боротьба на її сторінках у роки Першої світової війни є проблемою, що потребує подальшого наукового дослідження.

Питаннями історії становлення і розвитку української періодики займалися такі дослідники, як Зайченко М., Сидоренко Н., Чорний Д., Завадовський А., Ідзьо В., Тимошик М., Гутковський В., Крупський І. й ін.

Наукова новизна даного дослідження полягає в спробі на основі аналізу преси розглянути весь спектр ідейних платформ, що панували у середовищі українського політикуму та знаходили своє відображення на сторінках періодичних видань.

Національна преса відігравала істотну роль у спрямуванні суспільної думки на боротьбу за право українців на вільний національний розвиток. Тому її справедливо називають “літописом нового і новітнього часу”¹. Вона взяла на себе роль борця за українську ідею².

Українській пресі довелося підпорядковувати складну інформативну ситуацію, в якій панівне становище займали стереотипи й міфи русифікаторської ідеології та політики великодержавництва, національно-державним ідеалам, що перебували ще на стадії формування, і доводити їх до свідомості народу³.

Проте оскільки українські землі на початку ХХ ст. були розділені між двома імперіями, то це завдання було не з легких. Як зазначав у своїх спогадах Є. Чикаленко, “наше громадянство ще не доросло до багатьох газет, воно не може забезпечити навіть однієї, бо нема в нас почуття національної гідності, нема національної дисципліни. Ми – нація анархістів, й такими ми були протягом історії, і тому ми не змогли збудувати своєї держави”⁴.

Різносекторність української преси початку ХХ ст. була зумовлена

ідейним плюралізмом останньої, що визначався її баченням дійсності, а головне перспективами вирішення національного питання.

В цьому ідейному різноманітті можна визначити два основних спрямування: а) преса, що була трибуною опозиційно орієнтованого політикуму (власне, української лівої опозиції та російських лівих сил); б) проурядова преса (ліберально налаштованих сил і консервативно-шовіністичних кіл).

Перша світова війна, поглибивши соціально-економічну й суспільно-політичну кризу в Російській імперії, сприяла активізації українського національно-визвольного руху, що знайшло свій вияв у зростанні інтересу до вітчизняних періодичних видань.

Єдина україномовна щоденна газета “Рада” розповсюджувалася тиражем 4000 примірників. Таким же накладом тричі на тиждень виходив “Рідний край”. “Світова зірниця” та “Світло” мали тираж по 800 примірників, “Маяк” – 2000. Двотижневик “Рілля” – 1020 місячник “Літературно-науковий вісник” – 2200. “Українська хата” видавалася накладом 600 примірників, “Сяйво” – 1000, “Молода Україна” – 450⁵.

Така малотиражність українських періодичних видань свідчить про складні умови, в яких їм доводилося виборювати своє право на існування.

У той час, коли національно-свідомій громадськості доводилося виборювати право української преси на існування, відверто опозиційна самодержавству ліва російська преса, не зустрічаючи серйозних перешкод, поширювалася майже на всій території царської імперії. Так, газета “Правда” тільки на тих українських землях, що входили до складу останньої, читалася в 120 населених пунктах. Усього ж у той час розповсюджувалося від 4 до 5 тис. її примірників. Лише в Києві кількість читачів цієї газети доходила до 500. У Катеринославі їх нараховувалося 675, у Харкові – до 500, в Одесі – 400, а у Миколаєві – 350⁶. Недарма вже на початку XX ст. сучасники стурбовано відзначали: “Хто не знає про те, що національна преса на Русі аж ніяк не знаходиться в становищі, гідному заздрості? Ліві органи друку, хоча й підіймають руки до неба від “адміністративного гноблення”, однак, почуваються прекрасно, маючи солідне матеріальне підґрунтя”⁷.

Крім, власне українських і російських лівих періодичних видань, на території України видавалася й періодика консервативно-шовіністичного ідейного спрямування (такі видання, як “Русская речь”, “Киевлянин”), котра відстоювала ідею “єдиної та неподільної Росії”. Так, на сторінках цих видань друкувалися матеріали, автори яких негативно висловлювалися щодо запровадження в українській школі рідної мови. У відповідь на публікацію “Одеського вестника” 1916 р. про впровадження останньої в школах, земствах і просвітницьких організаціях

України на шпальтах “Русской речи” було опубліковано полемічну статтю Ф. Матвєєва “Українцы”. Бив на сполох також “Киевлянин”: “Ми вважаємо, – заявляли журналісти часопису, – що це повідомлення стало результатом непорозуміння. Від співчутливого ставлення до використання в місцевих гімназіях української мови як додаткової до дозволу відкривати українські гімназії, де українська мова стане відігравати не допоміжну, а головну роль, – дистанція вельми істотна. Правила 1 липня 1914 р. на таке відкриття не дають ніяких прав, адже вони відносяться до іногородців й аж ніяк до відгалужень єдиного російського народу. Такі потрясіння загальноросійських державних начал у шкільній справі – небезпечна та шкідлива справа. А з відновленими “українськими” спробами краще покінчити на самому їх початку”⁸.

Наступ великоросійських шовіністичних кіл на український національно-визвольний рух не тільки не досягав мети, а й, навпаки, приводив до того, що чимало українців уже не пов’язували майбутнє України з Росією⁹.

Істотно негативно впливала на процес консолідації українства і марксистська інтернаціональна за своєю ідейною спрямованістю преса, котра вносила свою лепту й без того слабку мобільність українського суспільства. Орієнтуючись на пролетарську аудиторію, вона вже самим своїм існуванням створювала історичний парадокс, в основі якого лежала суперечність: представники революційної інтелігенції, майже нічим не зв’язані з робітниками, монополюючи на себе роль їхніх адвокатів. Мовляв, вони краще за пролетарів знали, що тим потрібно та чого вони прагнуть. Завоювавши довіру частини українства, марксистська періодика не лише користувалася довірою багатьох недосвідчених у політиці, а й спонукала останніх поширювати її. Так, в одній з резолюцій, прийнятих київськими робітниками-металургами, зазначалося: “Закликаємо вас, товариші, підтримувати робітничий друк морально і матеріально, бо ми маємо пам’ятати, що тільки витриманий марксистський друк може нам допомогти та висвітлити наше тяжке становище на нашому тернистому шляху вперед”¹⁰.

Отже, ця періодика не сприяла консолідації українського суспільства, а лише поглиблювала в ньому ідеологічну кризу. Ратуючи за необхідність проведення у Російській імперії основних демократичних реформ, марксистська преса, хоч і виступала на захист українців, але все ж не допускала й самої думки про те, що вони можуть жити власним державним життям, та не ставила перед собою завдання пропагування створення незалежної України.

Водночас, характерною особливістю української соціалістичної періодики було те, що в багатьох питаннях (передусім, національному)

вона сповідувала далеко не такі, як у її російських однодумців, погляди. Так, часопис “Дзвін” вважав, що найближчими завданнями вітчизняного соціалістичного руху є “...енергійна оборона національно-політичних і демократичних прав українського народу в межах Російської держави, об’єднання українського робітництва і поширення серед нього класової свідомості в економічній, політичній і національній сферах, рішуче організаційне відокремлення його від українського міщанства задля проведення боротьби з сим останнім на всіх полях українського життя”¹¹.

Суспільство поділялося вітчизняними суспільно-політичними діячами та однодумцями видавців журналу, й зокрема Л. Юркевичем, за соціально-класовими ознаками на три основні групи – вищу, середню і нижчу. Вищі класи поневоленого народу з метою збереження власного соціального становища звичайно денационалізувалися й втягувалися у культуру пануючої нації. До українського ж руху вони приєднувалися лише тоді, коли він набував такої сили, котра дозволяла йому перемогти. Нижчі ж класи також не виступали першими на полі національної боротьби. Якщо вони і відігравали на її початку якусь роль, то лише як об’єкт просвітницької діяльності та джерело соціальних надій. Таким чином, роль їх у національному русі була лише пасивною¹².

Отож, основою національного руху вважалися очолювані інтелігенцією середні верстви суспільства. Протягом тривалого часу вони були найближчими до народу. Соціальні ж умови не поставили їх у надмірну залежність від панівного класу¹³.

Цю точку зору поділяли багато представників вітчизняної інтелігенції, які входили до редакції журналу “Дзвін” (серед яких Д. Антонович, В. Винниченко, М. Вороний, Г. Чупринка, П. Канівець, С. Черкасенко й С. Петлюра).

Більш радикальну позицію займали члени партії українських соціалістів-революціонерів, які намагалися за допомогою своєї преси посилити національний рух. У своїх виданнях члени цієї партії висловлювали сподівання, що Україна, незважаючи на опір свого одвічного ворога – самодержавства, зрештою, постане як могутня та вільна держава. “Стоячи на ґрунті міжнародного соціалізму, – писали вони в своїх листівках, – ми, українські соціалісти-революціонери, рішуче протестуємо проти захоплення ідеалами імпералістичної політики і закликаємо всіх, кому близькі інтереси трудівничого народу, до організованої боротьби з російським царатом, за волю України”¹⁴.

Отже, незважаючи на те, що періодична преса в Україні характеризувалася різною ідеологічною спрямованістю, вона разом з тим відображала всі тенденції суспільно-політичного розвитку, при цьому висвітлюючи

різне бачення можливих перспектив цього останнього, іноді крайньо протилежне одне одному. Завдання виховання національної свідомості народу та ознайомлення широкої громадськості з вимогами учасників вітчизняного національного руху виконувала українська преса, а часом вона давала й практичні рекомендації її проводирям.

¹ *Зеньковський В.В.* Украинский вопрос // Церковно-общественная мысль. – 1918. – №1. – С. 19.

² *Кость С.* Західноукраїнська преса 1900-початку 50-х років: особливості функціонування, періодизація, структура, (короткий нарис) // Львівський державний університет ім. Івана Франка. Збірник праць історії української преси. Випуск 1. – Львів, 1995. – С.72.

³ *Дем'янчук Г.С.* З історії української преси на Волині (1918-1919 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення Другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. 21-22 грудня 1994 року. – Львів-Житомир, 1994. – С.41.

⁴ *Чикаленко С.* Спогади. Частина 1. – Львів, 1925. – С. 142.

⁵ *Гутковський В.В., Крупський І.В., Федоришин П.С.* Українська журналістика (друга половина ХІХ ст. – 1920 р.): Генезис, проблематика виступів, державотворчі її функції. Львів. 2001. – С.101.

⁶ *Варгатюк П.Л., Шморгун П.М.* Ленінська газета “Правда” і Україна. – Київ, 1972. – С.8-9.

⁷ *Фигаро.* “Правительственная” и “домашняя” пресса // Киев. – 1915. – 28 августа. С.1.

⁸ Литературная летопись // Украинская жизнь – 1916. – №10-11. – С.153-155.

⁹ Партія українських соціалістів-революціонерів. Товариші! // Відділ стародруків та рідкісних видань ННБ України НАНУ – кл. 0284.

¹⁰ Борьба за рабочую печать накануне мировой войны. Киев, 10 апреля 1914 г. В Санкт-Петербург, в редакцию журнала “Металлист” // Красный архив – Том 3 (64). – Москва, 1934. – С. 141-142.

¹¹ *Юркевич Л.* Паки і паки в справі української робітничої газети // Дзвін. – 1914. – №6 – С.542.

¹² *Юркевич Л.* Середні класи й національне відродження // Дзвін. – 1913. – №2. – С. 109.

¹³ *Гутковський В.В., Крупський І.В., Федоришин П.С.* Назв. праця – С.101.

¹⁴ Товариші! “В бурхливий час світової війни, коли мільйони народу відірвано від рідних земель...” / Київська група українських соціалістів-революціонерів. – Київ, 1915-1916 // Відділ стародруків та рідкісних видань ННБ України НАНУ. – кл.0284.